

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ

УДК: 32019.5

Дорошенко С. І.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ЛІБЕРАЛІЗМ: ПРИНЦИПИ ТА ЗМІСТ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Розкрито особливості лібералізму у Франції, виникнення й генезис властивих йому уявлень про політику. Обґрунтовано висновок, відповідно до якого французький лібералізм є елементом ідеологічного комплексу, коріння якого сягає епохи середньовіччя; вплив теорії лібералізму визначає принципи мислення і дії, притаманні більшості громадян конституційної Франції.

Загальна постановка проблеми. З'явившись на історичній арені як опонент традиціоналізму, лібералізм впливає на цілу сукупність соціальних відносин сучасного світу, викликаючи різноманітні еволюції й трансформації, стимулюючи та підштовхуючи до змін, втілюючи прагнення людей до прогресу, проголошуючи свободу особи та сприяючи їй. За допомогою ліберальної політики долають кризи і впроваджують докорінні зміни у житті народів. Важко знайти соціальну сферу або інституцію, на існування й функціонування якої не впливає лібералізм. Цінності ліберального світосприйняття специфічним чином виявляють себе у контексті французької традиції ідеологічного мислення, яка вже понад двісті років визначає орієнтири розвитку європейської і світової цивілізацій у сфері політики.

На відміну від англійської політичної традиції, де ліберальна ідеологія упродовж віків тіснила консервативну, поступово й без остраху здобуваючи політичні привілеї, в яких довго відмовляли народу, аналогічний процес у Франції розвивався стрімко, вибухове, революційним шляхом, набуваючи специфічних рис уже на рівні принципів, за допомогою яких обґрунтовуються оригінальні погляди на зміст і значення свободи. У них (принципах) нові покоління французьких громадян знаходять керівні імпульси для поглиблення змісту лібералізму в різних сферах суспільного життя, що, у свою чергу, збагачує діяльність держави, суспільства, особи.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання порушеної проблеми. Звертаючись до історії французької суспільно-політичної думки, дослідник натрапляє на глибоке опрацювання широкого кола проблем, дотичних до ідеологічного мислення. Доведено, що до середини ХХ століття дослідження політичних ідеологій у Франції не мало певної системи [1]. У міжвоєнний період французької історії виділяються Альбер Тібодє і Андре Зігфрід, які започатковують аналіз ліберальної течії політичного мислення — принципів, понятійно-категорійного апарату, світоглядних орієнтирів, а також персонального внеску діячів, так чи інакше дотичних до розвитку ліберальної думки. Конституювання політології як окремої наукової дисципліни відкриває перед французькими фахівцями можливість системного висвітлення проблеми. Контекст ліберального світосприйняття розглядається у трьох вимірах: 1) діяльність політичного мислителя, 2) зміст ідеологічної концепції, 3) вузький аспект політичної ідеї [2], що в другій половині ХХ століття дає змогу французьким політологам почати всебічне опрацювання змісту головної проблеми в межах бінарного («праві» - «ліві») поділу політичних ідеологій [3]. Нове покоління французьких фахівців (Жан Тушар [4], Рене Ремон [5], Паскаль Орі [6]) обґрунтовує власні оригінальні оцінки ліберальної ідеології, актуальної у зв'язку з бурхливим розвитком демократичного процесу у Франції. Втім, ця

Ідеологія залишається недостатньо відомою в Україні, де започатковано фундаментальне опрацювання класичних (англо-американських) витоків ліберальної традиції світосприйняття [7], але вивчення французької ліберальної традиції обмежене єдиним дисертаційним дослідженням [8].

Метою пропонованої статті є аналіз принципів і змісту французького лібералізму, їх специфіки в контексті національної історії, що був започаткований під відчутним впливом англо-американської традиції політичного мислення і викликав прогресивні суспільні зміни у масштабі цілої країни. Об'єктом здійсненого дослідження є теорія лібералізму, елементи якої виникають вже в епоху грецької античності, а в новоевропейські часи вони виявляються підґрунтям інтересів членів французького суспільства у сфері політики. Предмет дослідження у статті - ідеологічна конструкція лібералізму, що була виплекана в епоху Революції і розвивалася упродовж наступних століть, систематизуючи погляди громадян на організацію суспільного життя Франції, підпорядковуючи їх головним політичним ідеалам і цінностям - свободі й індивідуалізму.

Класичні концептуальні схеми, напрацьовані французькою наукою, залишаються актуальними починаючи від епохи Ренесансу: теорія державного суверенітету (Жан Боден), методи критичного сумніву (Рене Декарт), концепції громадянина і особи (Вольтер), сутності свободи та громадянського суспільства (Шарль Монтеск'є), політико-договірні концепції влади (Жан-Жак Руссо) та інші. Усі вони, увібравши досягнення греко-римської думки, новоевропейської політичної філософії, оминаючи духовні тенети релігійного догматизму, формулювали контекст методологічної основи, що зумовила виникнення й розвиток політичної ідеології лібералізму, в якій «справа життя буржуазії поєдналася з метою існування людства» [9].

Становлення ідеології лібералізму на межі XVIII-XIX століть означало, що знайдено спосіб репрезентувати певну цілісну, несуперечливу систему відображення й пояснення картини світу, оцінки соціальної дійсності, суспільних цінностей та ідеалів, які визначають ставлення людини до інших людей, тлумачення природи індивіда й суспільства на основі досягнень сучасної науки. На думку французьких дослідників, ідеологія постає сукупністю «переконань і висловлювань символічного характеру, які дозволяють виражати, оцінювати й інтерпретувати явища

об'єктивної дійсності з метою моделювання, а також виправдання одних форм людської діяльності й засудження інших, гіперболізованого викладення свого значення в статусі чинника конструювання й трансформування навколишньої дійсності» [10]. Звідси випливає, що та чи інша ідеологія потребує беззаперечного визнання з боку її прихильників, їхньої спрямованості на однакове розуміння базових цінностей, відповідної соціальної етики, сприйняття (несприйняття) тих чи інших дій, змін суспільної ваги та їх значення. При цьому ліберальній ідеології, котра «від природи протистоїть колективістській системі мислення, що нищить людську індивідуальність і суперечить сподіванням французів» [11], надають особливого й виключного значення з-поміж усіх інших ідеологій, відомих і поширених у Франції.

Сучасні дослідження засвідчують, що витoki філософсько-ліберального світосприйняття неможливо обґрунтувати якимось однозначно. Політична теорія накреслює два шляхи ідеологічної інтерпретації (конструювання) соціального лібералізму. Перший пояснює тісний зв'язок між ідеологіями, коли історично більш ранньою постає ідеологія консерватизму як реакція на події Французької революції, що в цілому не мали попереднього ідеологічного осмислення. Лише згодом, у першій половині XIX століття виникає лібералізм як зрозуміла реакція на консерватизм. Далі, в середині XIX століття остаточно формується третя з традиційних ідеологій - соціалізм. Таке розуміння генезису ідеологій домінує в численних працях поза межами Франції, присвячених вивченню проблеми, їм властиво тлумачити появу ідеологій та їх існування як послідовний розвиток теорії політичними діячами, котрі відрізняються намаганнями оцінити суспільний ідеал, з'ясувати шляхи його досягнення. Внаслідок такого розвитку теорії, як вважається, і відбувалося перетворення консерватизму на лібералізм і подальше виникнення соціалізму. Таке перетворення вважається обґрунтованим логікою розвитку історичного процесу, в якому кожна ідеологічна система постає як «відповідь» на «виклик» відповідних історичних обставин суспільного життя.

Другий спосіб інтерпретації лібералізму виходить з припущення, що всі ідеологічні течії виникли одночасно наприкінці XVIII - на початку XIX століття на філософсько-методологічній основі «раціоналізму, випадковості та свободи» [12]. Їх поєднання у рамках певної системи за-

безпечується людським розумом, спроможним у процесі мислення долати суперечності між складовими системи, кожна з яких тяжіє до тотального домінування. Через це вважається, що першоеlementи різних ідеологій існували невикремлено в масиві «первинної ідеології», яку можна розглядати як «первісну ідеологічну сім'ю», осмислення загальноісторичної тенденції прискорення соціального розвитку, рушійною силою якого стало індустріальне суспільство, відповідне у кожній розвиненій країні Заходу. На підставі зазначеної концепції у Франції було обґрунтовано відповідні ідейні засади суспільного розвитку: систему цінностей, покликаних вкорінювати ідею прогресу та свободи в конкретні організаційні форми та інституції.

Так чи інакше, лібералізм - це концепція політики й людського суспільства, яка впродовж останніх понад чотириохсот років інспірує численні політичні теорії в Європі, а також у країнах, що відчувають на собі вплив європейської (французької) культури. Пізнання сутності лібералізму ускладнюється тим, що найсерйозніші критики лібералізму - радикали й консерватори — стали на власні, історично зумовлені позиції, зробивши перший крок зі спільної «ліберальної» точки виходу. Зміст лібералізму набуває виразності в межах національних - англійської, французької, німецької тощо — форм, і в цьому випадку увага дослідника ще більше відволікається від якогось уніфікованого, однозначного, більш-менш точного його тлумачення. Єдиним стабілізуючим і не порушним стрижнем, на нашу думку, залишається зосередженість лібералізму на проблемі політичної влади як головного засобу реформування умов суспільного життя, а не підпорядкування останній. Прихильники лібералізму в кожній країні в принципі усвідомлюють штучність (неприродність) політики, а також безумовну реальність політичного правління. Якщо свобода - це природна умова колективного життя людей, то політична влада - це наслідок суспільної угоди вільних від природи людей. Якщо людський розум спромігся створити політику, то людська природа зумовлює суто негативну мету політичної угоди: протистояти смерті й бідності. Людина - в ліберальній політичній ідеології - погоджується на участь в управлінні виключно в ім'я природного права. Справедливість (легітимність) відповідно до цієї ідеології - це обґрунтування рівних умов для всіх без винятку способів життя, постійне спрямування раціонально мислячих суб'єктів на мирне співіснування і процвітання людей. Такими є принци-

пові засади теорії лібералізму. Натомість ідеологічний лібералізм визначається пізніше, упродовж XIX століття як такий, що покликаний формулювати цінності політичного значення, спроможні поєднати однодумців на рівні інституцій і практики політичного життя. А це є завданням масових політичних партій, які у Франції становлять наступний, після клубів часів Революції, етап політичного розвитку суспільства.

Сучасні дослідження доводять, що вперше слово «ліберальний» увійшло в обіг, коли на початку XIX століття одна з політичних партій в Іспанії висунула програму, позначену відчутним впливом англійського конституціоналізму. Щоправда, витоки ліберальної традиції, зміст якої французькі дослідники Люк Феррі та Ален Рено тлумачать як непереборний «стопорний надріз» (*cran d'arret*), що «гарантує збереження політичних позицій або суттєвої відстані між більшістю членів суспільства та його меншістю,- державним апаратом,— котра здійснює владу, нівелюючи таким чином ризик загального (тоталітарного) сум'яття у відносинах між громадянським населенням та владою» [13], пов'язані із середньовіччям і Великою хартією вольностей (1215), відколи урядовцям англійського короля було заборонено безплатно та без погодження з власником здійснювати реквізицію приватного майна. Саме цю найдавнішу англійську ліберальну традицію свого часу продовжили голландські та венеціанські торговельні республіки, що, як відомо, першими запровадили принципи лібералізму в політиці.

Дещо пізніше вихідні принципи модерного лібералізму, обґрунтовані діячами Англійської революції 1688 року (конституціоналізм, релігійна толерантність, торгово-економічна активність), взяли на озброєння американські та європейські ліберали XVIII століття. Саме тоді Монтеск'є, ідеалізуючи політичний портрет Англії, відзначив переваги англійського лібералізму. А вже американські революціонери (кінець XVIII століття) виступили проти політичного впливу Об'єднаного Королівства в ім'я республіканських принципів, обґрунтованих англійцем Джоном Локком і поширених на американській території.

Що стосується Французької революції 1789 року, то її багатовекторні наслідки слабо співвідносяться із класичними принципами й політичними ідеями первинного (англійського) лібералізму. В бурхливих потоках Революції націоналізм і соціалізм суперничають з лібералізмом. У XIX столітті інші революції та реформи лібе-

рального спрямування, ініційовані Французькою революцією, розгортаються у Європі в надрах національно-демократичних рухів [14]; натомість класики французького лібералізму Бенжамен Констан і Алексіє де Токвіль лише починають цікавитися способами примирення демократії, свободи, права та універсальних прав людини у французькому ідеологічному контексті. Інші ліберали XIX століття - в Німеччині, Італії, центральноєвропейських країнах - найвище ставили національну єдність і виступали проти архаїчної (доіндустріальної) державності як централізуючого фактора суспільно-політичного та економічного життя країни.

Отже, теорія і практика європейців далі й далі відступали від базових принципів британських і американських лібералів, котрі зовсім не були антидержавниками: сповідуючи невтручання держави у виробничі процеси, вільну торгівлю, індивідуальне життя, у той же час підтримували уряд, який чітко ставить мету і, навпаки, точно не визначає засобів її досягнення. Втім, історичні різновиди лібералізму можна звести до трьох: 1) економічний, побудований на принципах багатства і власності; 2) політичний, що протистоїть деспотизму; 3) інтелектуальний, позначений толерантністю й політичним угодовством [15]. Французький ідеологічний досвід засвідчує обов'язкову присутність зазначених принципових цінностей у практиці чинних політичних інститутів країни.

Першу свою вагому битву французький лібералізм розпочав проти деформації політики релігійним світоглядом, що обґрунтовував існування єдиної державної релігії, а також було вжито заходів на підтримку торгівлі, яка дозволяє всім громадянам на власний розсуд докласти свою енергію. Тому офіційна присутність у країні кількох релігій більше не викликала релігійної війни, а політичні свободи громадян отримували міцну матеріальну основу. Це призвело до загострення протистояння лібералізму та консерватизму й радикалізму. Останні так і не прийняли головного в лібералізмі — ідеї про те, що природа не пропонує позитивної моральної мети (а лише негативну); що свобода є вищою за політичну владу; політика має бути секуляризованою через запровадження принципів конституціоналізму та права, що в комплексі забезпечує громадян від втручання уряду й гарантує їхні права.

У роки Першої республіки прихильниками ліберальної концепції політики у Франції виступають жирондисти (представники великої буржуазії)

та якобінці (представники середньої буржуазії); з 1830 року — мислителі «правого» («орлеаністи») та «лівого» («радикали») спрямування. Бенжамен Констан так визначав зміст основоположної категорії лібералізму — свободи, яка зростала на ґрунті античного спадку європейської демократичної традиції. Для англійця, француза чи мешканця Сполучених Штатів Америки «свобода» - це «право підкорятися лише законам, не бути ні заарештованим, ні ув'язненим, не бути засудженим на смерть та не зазнавати якоїсь наруги внаслідок сваволі одного чи кількох індивідів. Для кожного - це право висловлювати свою думку, обрати собі заняття і ним займатися, розпоряджатися своєю власністю і навіть зловживати нею, виїжджати й повертатись, не питаючи дозволу й не пояснюючи ні мотивів, ні намірів. Для кожного це право збиратися з іншими індивідами чи для обговорення своїх інтересів, чи для відправлення культу, якому він і його однодумці віддають перевагу, або ж просто для того, щоб заповнити свої дні й години заняттями, що більше відповідають його нахилам та фантазіям. Зрештою, це право кожного впливати на здійснення правління як через призначення всіх чи окремих урядовців, так і через представництва, петиції або вимоги, що їх влада більшою чи меншою мірою змушена брати до уваги» [16].

У роки Третньої республіки (1875-1940) лібералізм набуває статусу домінуючої ідеології, спроможної охоплювати більшу частину французької нації (громадян, наділених правом голосу) і обґрунтовувати ідеологічні цінності, що оптимально поєднують людину з історією. Домінує ідея прогресу, безконечного лінійного розвитку суспільства в напрямку загального визволення, втілюваного Республікою, законом, універсальним Розумом, реформізмом. Політичну свободу матеріалізує суспільна дійсність, вибудована з урахуванням принципових засад: 1) особистої свободи, 2) відповідальності, 3) рівності, 4) влади більшості, 5) незалежності, 6) застосування примусу в межах права, 7) гарантування індивідуальної свободи, 8) поділу влади, 9) конституціоналізму, 10) влади закону, 11) економічної свободи, 12) академічної свободи [17], що саме і ставить людину в центр історії, робить з раціонально мислячої особи істинного творця історії, зумовлюючи певні наслідки методологічного рівня і значення. По-перше, наданий особі привілей перебування у центрі історичного процесу становить об'єктивну підставу для обґрунтування концепції «суверенітету нації»; а інститут загаль-

ного голосування у контексті принципу конституціоналізму дає основу, на якій громадянин ефективно протидіє усім політичним (держава) і не-політичним (церква) силам, які можуть стати на заваді його ж (громадянина) свободі визначення власної позиції: мислити, чинити правосуддя, бути приватним власником тощо. По-друге, Розум і Свобода - два головних принципи ліберального мислення - конституують своєрідні політичні «заслони» на користь лібералізму у Франції: «Парламент і Університет» [18]. Парламентаризм належить до сфери свободи думки й висловлювань (парламент - це інструмент вирішення політичних конфліктів), даючи змогу задовольнити інтереси окремих сторін у контексті тріумфу загального інтересу нації. Принципове значення Університету зумовлене подвійною функціональною скерованістю останнього: по-перше, універсальні знання - це умова службового просування громадянина, процес набуття

знань - це школа громадянськості; по-друге, там відбувається визначення соціального середовища, яке сприймає ліберальну ідеологію, формування політичної еліти країни, продукування - на рівні середньої і вищої освіти - ідеї науки, розуму, зрештою - способу мислення, зведених на ліберальному, універсальному, безкорисливому гуманізмі.

Висновком зі сказаного може бути твердження про те, що ідеологічна система ліберально-теоретичного світосприйняття розвивалася у Франції значною мірою під впливом історично більш давньої англійської традиції політичного мислення. Специфіка французького ідейно-політичного досвіду полягає у контроверсійному поєднанні в контексті ліберальної парадигми інших політичних ідеологій, у першу чергу традиціоналізму і соціалізму, розмежованих оцінкою інституту Церкви і об'єднаних принципами конституціоналізму та політичної свободи.

1. Дорошенко С. І. Дослідження політичних ідеологій в історії французької політичної думки // Наукові записки НаУКМА - Т. 20,- Серія: Політичні науки.- К.: КМ Академія, 2002.- С. 20-23.
2. Winock M. Les idees politiques // Pour une histoire politique / Sous la direction de Rene Remond.- Paris, 1988.- P.233-273.
3. Денисенко В. М., Дорошенко С. І. Особа та ідеї свободи в бінарній шкалі політичних ідеологій Франції Третьої республіки // Вестник СевГТУ.- Вып 42.- Серія: Политология: Сб. науч. тр.- Севастополь: СевНТУ, 2002.- С. 41-49.
4. Touchard J. Histoire des idees politiques.- En 2t.- T. 2: Du XVIIIe siccle a nos jours.- 13-e ed.- Paris: Presses universitaires de France, 1993.- P. 383-870.
5. Remond R. Les droites en France.- Paris: Aubier, 1982.— 544 p.
6. Nouvelle histoire des idees politiques / Ouvrage collectif sous la direction de Pascal Ory.- Paris: Hachette, 1987.- 643 p.
7. Заблоцький В. П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія.- Донецьк: Янтра, 2001.- 368 с.
8. Прокопчук І. І. Ціннісне та інституційно-владне забезпечення політичної свободи в умовах демократії: політологічний аналіз творчої спадщини Алексіса де Токвілля.- Автореф. дис... канд. політ. наук.- К., 2001.- 16 с.
9. Touchard J. Вказана праця.- С. 385.
10. Dictionnaire de la pensee politique. Hommes ct idees.- Paris: Hatier, 1989.- P. 382-383.
11. D'Estaing G. V. Democratic franfaise.- Paris: Fayard, 1976.- P. 169.
12. Ferry L., Renaut A. Philosophic politique.- En 3 t.- T. 2: Le systeme des philosophies de Phistoire.- Paris: Presses Universitaires de France, 1984.- P. 244.
13. Ferry L., Renaut A. Philosophic politique.- En 3 t.- T. 3: Des droits de l'homme a Pidee republicaine.- 3-e ed.- Paris: Presses Universitaires de France, 1992.- P. 130.
14. Duroselle J.-B. L'Europe. Histoire de ses peuples.- Paris: Perrin, 1990.- P. 240, 241, 342.
15. Touchard J. Вказана праця.- С. 519.
16. Констан Б. Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей // Лібералізм: Антологія.- К.: Смолоскип, 2002.- С. 412.
17. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ.- Львів: Літопис, 2002.- С. 75, 77, 91, 108, 123, 139, 161, 183, 220, 226, 237, 395.
18. Ysmal C. Les idees politiques: Conservatism, liberalisme, reformisme, socialisme, communisme, gauchisme // La Politique.- Paris: Les sciences de Faction, 1971.- P. 218.

S. Doroshenko

FRENCH LIBERALISM: PRINCIPLES AND THE SUBSTANCE OF POLITICAL IDEOLOGY

The article reveals the particular features of liberalism in France: the beginnings and the genesis of the system of conceptions about the politics. The conclusion is proved, that French liberalism is one of the elements of the ideological complex with its roots tracing back to the Middle Ages; and the influence of this theory determines the principles of thinking understandable for the majority of citizens in constitutional France.